

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1965.4.03>

E. JANSEN

«SAKALA» KAASTÖÖLISTE SOTSIAALSEST JA KUTSELISEST JAGUNEMISEST

Mingi sotsiaalse, poliitilise või kultuurilise liikumise ajaloolise tähenduse üle tuleb ennekõike otsustada tema eesmärkide, tema ideede vastavuse järgi ühiskondliku arenemise põhiülesandele. Liikumiste ideeline külg ongi nõukogude uurijate peamiseks tähelepanu objektiks. On aga väga oluline kindlaks määrata ka selle liikumise pinge. Seda võimaldabki osavõtjaskonna ulatuse ja sotsiaalse koostise uurimine. Viimane on mõõdapääsematu siis, kui on tegemist «komplekssete» liikumistega, nagu rahvuslik vabadusliikumine ja kodanlik-demokraatlikud revolutsioonid. Rahvuslikust vabadusliikumisest osavõtjaskond on kõigil aegadel, nii üleminekul kapitalismile kui ka praegu koloniaalmaades, olnud oma sotsiaalselt koostiselt vägagi kirev. Jälgides näiteks möödunud sajandi teisel poolel arenenud rahvuslikke vabadusliikumisi Tšehhoslovakkias, Poolas, Irimaal ja Balkanil, samuti tsaristliku Venemaa ääremaadel, torkab silma erinevate, isegi põhjalikult vastuoluliste huvidega klasside ja kihtide aktiivsus. Marksismi-leninismi klassikud on ammuigi jõudnud järeldusele, et taoliste, oma olemuselt kodanlike rahvuslike liikumiste jõu määrab rahvahulkade kaatatulek. Kuivõrd aga rahvahulgad tööpooldest kaasa tulid, seda polegi enamasti nii kerge kindlaks teha. Sageli on takistuseks vastava allikmaterjali puudus või väga suur hajutatatus. Seepärast on taolisi probleeme sügavuti veel võrdlemisi vähe uuritud.

Eesti rahvuslik liikumine, mis suurelt osalt langes kokku üldise, ülddemokraatliku võitlusega pärisorjastajate vastu, on oma sotsiaalse kandepinna pooldest paratamatult huvitanud ka varasemaid realistliku mõttelaadiga uurijaid. Sellele probleemile on tähelepanu pööranud juba M. Martna ja P. Ruubel, eriti aga H. Kruus,¹ kes muu hulgas on analüüsinud ka Eesti Aleksandrikooli abikomiteede juhatuste kutselist koostist.² Kahjuks on seni täielikult uurimata kohalike seltside liikmeskonna koostis.

Laiema tähendusega XIX sajandi ühiskondlikus liikumises oli kodanlik-demokraatlik ajaleht «Sakala», mille arhiiv annab teatavasti küllaltki ulatusliku ülevaate ajalehe tellijatest ja kaastööldest. See üsna rohke materjal ongi üheks võimaluseks anda konkreetne läbilõige rahvuslikust liikumisest osavõtjaskonna demokraatliku tiiva kutselisest ja sotsiaalsest jagunemisest.

«Sakala» tellijate sotsiaalset ja kutselist koostist on puudutanud M. Kahu,³ kellel aga «Sakala» tellimisraamatute ja kirjavahetuse põhjal oli võimalik nende sotsiaalset ja kutselist kuuluvust kindlaks teha ainult 20–28 protsendi ulatuses. Võib-olla õnnestub uurimistöo jätkudes kõrvalallikate abil selgust muretseda veel teatud hulga tellijate kohta, kuid see on küllaltki vaevarikas ja arvatavasti väheperspektiivne töö. Teine lugu on kaastöölise-kirjasaatjatega, sest need on aktiivsemad, nende kohta leidub «Sakala»

¹ H. Kruus, Linn ja küla Eestis. Tallinn, 1920, lk. 39 ja 40; M. Martna, Carl Robert Jakobson. Tallinn, 1903, lk. 4 jm.; P. Ruubel, Poliitilised ja ühiskondlikud voolud Eestis. Tallinn, 1920, lk. 8 jm.

² H. Kruus, Eesti Aleksandri Kool. Tartu, 1939, lk. 229.

³ Vt. M. Kahu, C. R. Jakobsoni «Sakala» levikust. «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 2, lk. 142 ja 143.

arhiivis rohkem andmeid ja nad võivad suurema tõenäosusega esineda ka teistes allikates. Alljärgnevas ongi püütud mõnevõrra selgitada kõnesoleva ajalehe kaastöölise kutselist ja sotsiaalset koostist.

*

«Sakala» kaastöölise territoriaalse paiknemise jälgimine andis põhjust rääkida ülddemokraatliku liikumise ülemaalisest haardest, rahvahulkade poliitilise ja kultuurilise aktiivsuse märkimisväärsest tõusust formatsioonide vahetuse ajal.⁴ Missugused klassid ja kihid ennekõike aktiveerusid, seda peaks aitama selgitada nende kaastöölise sotsiaalse ja kutselise kuuluvuse vaatlus.

Võib muidugi eeldada, et kaaluvama osa tolleaegsetest ajalehe kaastöölised-kirjasaatjatest moodustas intelligents. Kuid «Sakala» arhiivi materjalid näitavad, et sellele ajalehele kirjutasi ka väga pisukese kirjaoskusega inimesed. Mõnelt poolt oli kuulda, et just «koolitamata inimesed» olevatki «Sakala» sõbrad, haritumad aga tema vastased.⁵ Kreenholmist näiteks kirjutas «Sakalale» tööline, kes ei olnud «mide hüt tunti koli benk bäl vida sanud».⁶ Ka mõned täiesti kirjaoskamatud inimesed laskisid enda nimel «Sakalale» kirjutada.⁷ Mõnigi vaid ühe talve külakoolis käinud talupoeg oli aga juba võimeline jutte ja luuletusi kirjutama.⁸ Teatavasti oli XIX sajandi teisel poolel täielikult kirjaoskamatute protsent eestlaste hulgas oma aja kohta küllaltki madal.⁹ Seega ei tarvitse me «Sakala» kaastöölisi otsida sugugi üksnes haritlaste seast.

Meid huvitab, kes võtsid intelligentsi kõrval veel osa ülddemokraatlikust liikumisest «Sakalale» kirjutamise teel ning kes olid need haritlased ise. Lugeses intelligentsi põhiliselt vahekihtide hulka, ütleb V. I. Lenin, et ta «kajastab ja väljendab kõige teadlikumalt, kõige otsustavamalt ja kõige täpsemalt klassihuvide ja poliitiliste rühmituste arenemist kogu ühiskonnas».¹⁰

Missuguseid klasse ja kihte siis esindas tolleaegne eesti haritlaskond?

Selle probleemi lahendamisel kerkivad mitmed raskused. Eesti ühiskonna sotsiaalne koostis XIX sajandi teisel poolel on veel ammendavalt läbi uurimata. Teame, et sellal kujunes Eestis põhiliselt välja kapitalismile, kodanlikule rahvusele spetsiifiline sotsiaalne struktuur, mille piirjooni veel tugevasti ähmastas pärisorjuslik rõhumine, samuti tärkav teadvus rahvuslikust ühtsusest. Väärtuslikke andmeid eesti ühiskonna struktuuri kohta sel ajajärgul on esitanud A. Vassar kolmeköitelise «Eesti NSV ajaloo» teise köite küllaltki mahukas teises peatükis.¹¹ Siiani aga puudub veel monograafiline käsitlus eesti talurahva kapitalistlikust diferentseerumisest, samuti ootab alles uurimist eesti kodanluse kujunemine,¹² millest on seni selgitatud vaid Tallinna elanikkonna sotsiaalset koostist aastail 1871—1917.¹³ Nõnda pole ideoloogiliste probleemide uurijal veel täiesti

⁴ Vt. E. Jansen, Rahva poliitilisest ja kultuurilisest aktiivsusest Eestis aastail 1878—1882. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1963, nr. 4, lk. 365 jj.

⁵ Kustav Krem «Hiiuma Kärt[il]a Kallevi vabrikus» «Sakala» toimetusele 8. nov. 1880. (Hiiumaa «Sakala» lugejate nimel.) KM KO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond), F 47, M 21 : 25.

⁶ Jakob Leppik Kreenholmi vabrikust «Sakala» toimetusele 10. märtsil 1879. KM KO, F 47, M 24 : 56.

⁷ Näit. Peet Kokk ja Tõnis Karus Viljandist «Sakala» toimetusele 25. veebr. (aastarv ei ole loetav). KM KO, F 47, M 20 : 31.

⁸ Näit. Märt Siipsen Tarvastust. KM KO, F 47, M 40 : 19.

⁹ Vrd. Eesti NSV ajalugu, II kd. Tallinn, 1963, lk. 225.

¹⁰ V. I. Lenin, Revolutsioonilise noorsoo ülesanded. Teosed, 7. kd. Tallinn, 1952, lk. 30.

¹¹ Lk. 66—70, 73—75, 85 ja 86.

¹² Näit. Vene kodanluse kujunemise uurimise vajadusele on hiljuti juhtinud tähelepanu И. Ф. Гиндин, Русская буржуазия в период капитализма, ее развитие и особенности. «История СССР» 1963, № 2 и 3, lk. 57 jj.

¹³ Vt. R. Pullat, Eesti kodanluse kujunemisest Tallinnas 1871—1912. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 1, lk. 49—58 ja Tallinna elanikkonna sotsiaalse koosseisu arengu ajalugu kapitalismiperioodil (1871—1917). Tallinn, 1964. Käsikirjaline kandidaadiväitekiri, säilitatakse ENSV TA Ajaloo Instituudi kogus.

kindlat pinda jalgade all; pole täiesti selge, kui võrd käsitletaval ajajärgul olid välja kujunenud kapitalistliku ühiskonna klassid.

Raskused vaadeldava probleemi lahendamisel tulenevad ka allikmaterjalist enesest, sest mitte alati pole kerge kindlaks teha «Sakala» kaastöölise kutset või sotsiaalset kuuluvust. Paljud kirjasaatjad, eriti «vähemtähtsad» isikud, ei ole seda oma kirjadele märkinud ja enamasti ei aita selliste, muus kultuurilises ja poliitilises tegevuses vähe silmapaistnud inimeste puhul ka teised allikad. Mõnevõrra võib siin selgust tuua detailne koha-ajalooline, kodu-uurimuslik töö, sest muidu on ajakirjanduslike ja muude materjalide rägastikus raske sattuda andmetele tundmatuks jäänud «Sakala» kaastöölise kohta. Käesolevas uurimuses on lisaallikana kasutatud ennekõike Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatuid, osalt ka «Eesti Postimehe albumit» ja mõnevõrra ajakirjandust. Sageli annavad need allikad meile üksnes teatava tegelase kutse, mis aga mitte alati ei võimalda öelda, missugusesse klassi või kihti ta kuulub. Seetõttu ei olnud ka käesolevas käsitluses võimalik järjekindlalt läbi viia sotsiaalse koostise analüüsi, vaid mõnigi kord tuli rahulduda üksnes kutse märkimisega.

Nende ridade kirjutaja on praegu «Sakala» kaastöölise-kirjasaatjate hulka arvanud 925 isikut. Seni tõkestas mõneti uurimistööd «Sakala» arhiivi korrastustööde viibimine, mistõttu oli raske kogutud andmeid kontrollida. Praegu, mil ulatusliku Kurgja fondi korrastustööd on lõpule jõudmas, on võimalik kaastöölise arvu korrigeerida.¹⁴ Samal ajal ei ole kaastöölise või kirjasaatja mõiste päris kindlasti määratletav,* sest paljud inimesed näiteks avaldasid «Sakalale» poolehoidu, tihti pole aga alati selge, kas nad taotlesid oma emotsionaalsete avalduste lehes ilmumist või mitte. Sageli väljendati ajalehe tellimisel oma arvamust «Sakala» kohta, sooviti Jakobsonile jõudu ja edu. Selliste aktiivsete poolehoidjate avaldusi kasutas Jakobson tõepoolest «Sakala» veergudel, eriti muidugi neid, mis olid saadetud seoses J. Hurda lahkulöömisega Jakobsonist. Sageli sai Jakobson kirju, milles teda informeeriti vaenlaste, mõisnike ja pastoriite septsustest ja intriigidest. Ka nende kirjade suhtes pole alati selge, kas kirjutaja soovis nende avaldamist või mitte (enamasti polnud sellist materjali võimalik avaldada juba üksnes tsensuuri pärast). Leidub ka isikuid, kelle sulest on säilinud lubadus saata kaastööd; kas nad selle lubaduse aga täitsid, pole korda läinud kindlaks teha. Nende ridade kirjutaja on kaastöölise hulka arvanud eeskätt need, kes saatsid päris ilmset kaastööd, samuti motiveeritud poolehoiuvalduste autorid, kelle kirjutusi oli võimalik kasutada kaastööna. Korrektiive võib aga praegusesse kaastöölise arvu tuua ka see, et «Sakala» arhiivis leidub veel dešifreerimata iniitsiaalidega varustatud ja anonüümset kaastööd, samuti on seni avamata veel teatud hulga «Sakalas» ilmunud sõnumike autorid.

925 arvestatud kaastöölise seast on praegu kindlaks tehtud 574, s. o. 62,1 protsendi sotsiaalne kuuluvus.

See arv on küllalt suur, et tema alusel teha mõningaid järeldusi «Sakala» kaastöölise kutselise ja sotsiaalse jagunemise kohta, muidugi teatud reservatsioonidega ja ettevaatlikult, sest kõrvalekaldumised ühe või teise grupi kasuks on, mõistagi, võimalikud. Kõigisse edaspidi esitatavasse arvudesse võib tulevik tuua korrektiive. Kuid antud uurimuse eesmärgi seisukohalt pole oluline mitte täpne aritmeetiline arv, vaid üldised proportsioonid üksikute rühmituste vahel.

*

¹⁴ Sellest on tingitud teatud erinevused käesolevas ja allakirjutatu eespool tsiteeritud artiklis toodud arvude vahel. See erinevus ei muuda aga mainitud käsitluse põhimõttelisi tulemusi.

* Tavaliselt peetakse ajalehe kaastööliseks-kirjasaatjateks neid, kes kaastööd saavad pidevalt. Kuna aga pidevuse astet on raske määrata ja autorit ennekõike huvitab «Sakala» seos massidega, mitte kaastöölise küsimus puhtjournalistlikus mõttes, siis on alljärgnevas arvestatud kõiki neid, kes ajalehele saatsid kaastööd kasvõi ainult korragi. Aktiivseteks kaastööliseks on loetud need, kes ajalehele kirjutasiid vähemalt üle viie korra.

Tabel 1

«Sakala» kaastöoliste kutseline ja sotsiaalne jagunemine

	Vähem aktiiv- seid	Aktiiv- seid	Kokku	Neist		Protsent kindlaks- määratud kaastöö- liste üld- arvust
				maal	lin- nas	
Kooliõpetajaid	139	36	175	152	23	30,5
Kooliõpilasi	17	7	24	13	11	4,2
Üliõpilasi	15	6	21	—	21	3,7
Kõrgema haridusega isikuid ja vabakutselisi	3	4	7	—	7	1,2
Vallakirjutajaid	14	6	20	20	—	3,5
Muid ametnikke	22	3	25	11	14	4,4
Pastoreid	2	—	2	1	1	0,3
Oigeusu preestreid	6	—	6	5	1	1,0
Intelligents kokku	218	62	280	202	78	48,8
Taluperemehi (teadmata, kas rendi- või pärisperemehed)	84	3	87	87	—	15,2
Pärisperemehi	45	12	57	57	—	9,9
Rentnikke	23	3	26	26	—	4,0
Sulaseid, popse	6	1	7	7	—	1,2
Mõisateenijaid	5	—	5	5	—	0,9
Möldreid	4	1	5	5	—	0,9
Kõrtsmikke	8	2	10	7	3	1,7
Talurahvas kokku	175	22	197	194	3	33,8
Mõisnikke, mõisarentnikke, valitsejaid	7	—	7	—	—	1,2
Käsitöölisi	29	3	32	17	15	5,6
Töölisi	17	1	18	7	11	3,1
Kaupmehi	13	6	19	8	11	3,3
Majaomanikke	7	—	7	—	7	1,2
Sõjaväelasi ja meremehi	12	2	14	6	8	2,4
Kutse määratud	478	96	574			62,1
Kutse määramata	335	16	351	258	93	37,9
Kaastöölisi kokku	813	112	925			

Nagu võisime eeldada, domineeribki teadaoleva 574 kaastöölise hulgas intelligents (tab. 1).

Kuid samal ajal selgub, et intelligentsi osatähtsus ei olegi nii endastmõistetav ega tohutult suur. Haritlastest kirjasaatjate arv ületas küll tunduvalt talupoegadest kaastöölise arvu, kui aga võrrelda mõlema grupeeringu põhirühmi, nimelt kooliõpetajaid ja taluperemehi, näeme, et viimaseid pole kuigi palju vähem: 170 peremeest 175 kooliõpetaja vastu. Arvestades ka võimalikke allikatest ja nende analüüsist tingitud vigu, võiksime ehk väita, et mõlemad rühmitused on umbes võrdsed. Tollel perioodil on üsna raske tõmmata sisulist piiri talupoja ja harilase vahel. Ka taluperemeeste hulgast leiame kangeid kirjamehi, nagu Toosi talu peremees H. Tõevälja (Treffeldt) Helme kihelkonnast, endine kooliõpetaja J. Liiv samast kihelkonnast, G. Daniel Kanepist jne. Üldiselt on teada, et neil aastail juba tunnustuse võitnud poeet Ado Reinvald pidas tollal Tarvastus Ilissa talu ja et tal oli vaid väga väike haridus.

Arvestada tuleb siinjuures ka seda, et nende kirjasaatjate hulgas, kelle sotsiaalne kuuluvus või kutse on siiani määramata, võib leiduda rohkem talupoegade ja linnaelanike alamkihtide kui haritlaste või küla kõrgema kihi esindajaid. On mõistetav, et näiteks kooliõpetaja märkis oma ameti meelsamini kirjale kui rentnik või kehvik-talupoeg. Pärisperemees aga oli uhke oma seisundile ja esitles end meelsasti «kohao-manikuna». Seega võib just vasemate talupoegade osatähtsus olla tegelikult mõnevõrra suurem.

Kooliõpetajate nagu üldse haritlaste aktiivsus oli aga samal ajal loomulikult tunduvalt kõrgem kui talupoegade või mistahes teiste kutsete või kihtide oma. Seda näitab ennekõike aktiivsete kaastöölise osatähtsus: haritlaste hulgas oli neid umbes 22,1, talurahva hulgas umbes 11,2 protsenti. Haritlaste aktiivsus kasvas koos nende hariduse tasemega: üliõpilastel ja kõrgema haridusega isikutel oli see suurim, vastavalt 28,6 ja 57,0 protsenti.

Kui võrrelda «Sakala» kaastöölise ja Aleksandrikooli loomisest osavõtnute kõige aktiivsema elemendi, nimelt abikomiteede juhatuste liikmete kohta olemasolevaid andmeid, siis selgub vägagi lähedane pilt. H. Kruusi andmetest näeme, et kooliõpetajate protsent ületas ka siin üksnes õige vähe, umbes 28,7 26,8 vastu, talunike, s. o. taluperemeeste protsendi.¹⁵ Lõuna-Eestis ületas taluperemeeste osatähtsus kooliõpetajate oma. Haritlaste protsent (48,8) «Sakala» kaastöölise üldarvust, kelle kutse on teada, ja Aleksandrikooli abikomiteede juhatustes (49,7) on võrdlemisi lähedased. Peremeeste osatähtsus on «Sakala» kaastöölise hulgas pisut suurem (29,6% 26,8% vastu), samuti talurahva osatähtsus üldse (33,8% 29,6% vastu).

«Sakala» kooliõpetajatest kaastöölise hulgas olid ülekaalus valla- ja kihelkonnakoolmeistrid. Linnakooliõpetajaid oli nende seas veel vähe. See on ka mõistetav, sest eestlaste protsent linnaharitlaste, seega siis ka linnakooliõpetajate hulgas oli tollal tühine. Nii näiteks oli Eestimaa kubermangu väikelinnade haritlaskonnas eestlasi ainult umbes 5, Tallinnas kõigest umbes 4 protsenti.¹⁶ Maal oli eestlastest haritlastel aga hoopis suur ülekaal. Eestimaa kubermangus moodustasid nad 77 protsenti kõigist haritlastest. Eestlastest kooliõpetajate protsent Põhja-Eesti väikelinnades oli sama nagu haritlaste puhul üldse, Tallinnas aga veelgi madalam (3%). Maal oli 608-st kooliõpetajast eestlasi 561, s. o. 92 protsenti. Põhja-Eestis oli 1881. aasta rahvaloenduse andmetel maal ja linnades kokku 583 eestlasest kooliõpetajat,¹⁷ seega umbes pool kubermangu kooliõpetajate üldarvust (1179). Liivimaa kubermangu Eesti alal oli kooliõpetajate üldarv 1862,¹⁸ kuid kahjaks puuduvad selles osas andmed rahvuste järgi. Sellal oli Lõuna-Eestis 560 valla- ja 52 kihelkonnakooli,¹⁹ kokku 612 kooli. Kui arvestada, et kihelkonnakoolides oli kindlasti kaks õpetajat ja lisada neile ka eestlastest linnakooliõpetajad, keda Liivimaal (eriti Tartus) võis rohkem olla kui Põhja-Eestis, siis näib tõenäoline, et Lõuna-Eestis oli üle 900 eesti rahvusest kooliõpetaja.

Kokku võis Eestis 1881. aasta paiku olla niisiis umbes 1500 eestlasest kooliõpetajat. «Sakala» kaastööliseks oli neist 175, s. o. umbes 11,7 protsenti. Oma aja kohta on see protsent küllalt suur. Tuleb arvestada ka seda, et ajalehe kaastöölises on tegemist juba vägagi aktiivse elemendiga, võitlejatega, kes asusid julgelt opositsiooni oma otseste ülemuste — kirikhärrade ja mõisnikega. Nõudis ju pastoritest ja mõisnikest koosnev koolivalitsus kooliõpetajatelt, et nad oleksid ennekõike usuõpetajad, feodaalse moraali kuulutajad. Kuigi aja sunnil koolidesse sisse tungisid ilmlikud õppeained, oli

¹⁵ H. Kruus, Eesti Aleksandri Kool, lk. 229.

¹⁶ Need ja järgnevad arvutused on tehtud P. Jordani teoses «Ergebnisse der Ehstländischen Volkszählung, I—III Bd. (Reval, 1883, 1885 ja 1884) leiduvate andmete põhjal.

¹⁷ Vallakoole oli Eestimaa kubermangus 1881/82. õppeaastal 517, kihelkonnakoole 17. (Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Teine trükk. Tallinn, 1957, lk. 253.)

¹⁸ Fr. Jung-Stilling ja W. Anders, Ergebnisse der livländischen Volkszählung, II—III Bd. Riga, 1883 ja 1885 ning 1884 ja 1885. Tartu ülikooli õppejõude ei ole kaasa arvatud.

¹⁹ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), lk. 253.

tolleaegse õppetöö eesmärgiks ikkagi ennekõike «ristikoguduse liikmete» kasvatamine.²⁰ Samal ajal püüdsid kooliülemused kihelkonnakoolist tihtilugu teha saksastamisasutust. Kihelkonnakoolmeistrid olid sageli ühtlasi köstrid, kes veelgi tugevamini seisid kiriku kütkes ja pastori mõju all kui vallakoolmeistrid. Ometi leiame kihelkonnakooliõpetajategi hulgast küllalt neid, kes hakkasid vastu oma pühade ülemuste tahtele.

Tolleaegsed eesti külakoolmeistrid, enamasti talurahva enda seast põlvnevad rahvaalgustajad, kelledest koosnes suurim grupp «Sakala» kirjasaatjaid, ei hiilanud ei oma hariduse ega varandusega. Uheks kõige tõsisemaks takistuseks koolide edenemisele lugesid kaasaegsed kooliõpetajate madalaid palku.²¹ Koolmeistri palk aastas oli väga kõikum, sageli ainult 80—150 rubla. «Ja kas peaks koolmeistri palk, mis üle kahesaja rubla seisab, küll liig olema, kuna nüüd enamiste iga sulane peremehel sada ja enamgi rubla palka saab?»²² arutles keegi 1879. aastal «Eesti Postimehe» veergudel. Enamikul juhtudel sai kooliõpetaja terve või osa palga asemel kasutamiseks maad, millega kujunes välja segapalk.²³ Seetõttu oli tolleaegne kooliõpetaja veel tugevasti seotud maaga ega erinenud kuigi palju tavalisest talupojast. Ta oli viimasest tegelikult halvemas olukorras, sest maad tuli ju harida koolitöö kõrval. Samal ajal oli seda maad siiski nii vähe, et äraelamine sõltus ümberkaudsete talupoegade armust. Liivimaa kubermangus oli kooliõpetajate olukord küll mõneti parem kui Põhja-Eestis, kuid siingi polnud midagi kiita. August Kitzberg jutustab oma venna Jaani elust Niitsaadul Penuja vallas: «Väike oli ka Niitsaadu koolikoht, ei mäleta, kas terve krunt oli kokku 30 vakamaad. Heina- ja karjamaad ei olnud pea sugugi ja koolmeister ei oleks kuidagi loomi pidada saanud, kui peremehed temale talvel kotiga heinu ja haganaid ei oleks toonud ja naabrid... ei oleks lubanud, et koolmeistri loomad nende karjamaal võisid käia.»²⁴ Enamikul juhtudel sai tolleaegne koolmeister palga küll valla käest, kui aga mõisnikule või pastorihärrale mõni kooliõpetaja ei meeldinud, siis polnud valla midagi ütlemist. Nii olenes ka kooliõpetaja materiaalne eksistents ikkagi mõisast ja kirikust ning neile vastuhakkamise korral sattus ta ohtu kaotada koht ja elatis. Rohketest kaebustest selgub, et kiriku- ja mõisavõimud pidasid ametis vääritud kooliõpetajaid, isegi joodikuid ja vargaid, nagu «Sakala» kaastöölised korduvalt kaebasid,²⁵ kui need vaid olid hästi kuulekad. Samal ajal oli kooliõpetajate vallandamine «Sakalale» kirjutamise või muudest rahvuslikest ja rahvuskultuurilistest üritustest osavõtmise pärast harilik asi. Sel põhjusel vallandati ametist näiteks «Sakala» aktiivsemate kaastöölisena tuntud koolmeistrid M. Vares Kärstnast, J. Lucht Purtsesst, A. F. Raudkepp Amblast ja M. Volt Uulust.

Õige viletsad olid kooliõpetajate töötingimused ka kitsaste kooliruumide tõttu, eriti Põhja-Eestis. Lõuna-Eestis kerkis küll rohkem uusi koolimaju, kuid avarad polnud need siingi. Lugegem näiteks kasvõi A. Kitzbergi kirjeldust Niitsaadu koolimajast 70-ndatel aastatel, kust kuuleme, et nelja sülla laiune ja kolme sülla pikkune koolitare oli nii koolitoaks kui ka õpilaste magamiskambriks.²⁶

Käsitleva küsimuse piirides ei ole põhjust süveneda kooliõpetajate olukorda. See probleem vajab omaette uurimust. On aga selge, et eesti külakoolmeistri elu XIX sajandi teisel poolel oli nii moraalselt kui ka materiaalselt väga raske. Põhjuseta pole need kooliõpetajate meeleheitlikud appihüüded, mida leiame «Sakala» kaastöö hulgast. Kullamaa kihelkonna Vaikna kooliõpetaja Jaan Veidermann näiteks kirjutas 1880. aastal «Sakalas», et Läänemaal on vaimuharimine «kõige alatuma korra peal... Valla koolimajad on mitmes kihelkonnas enam talulauda kui valla koolimaja nägu, kust sisse astudes hirmus niiskus ja läpastav õhk vasta tuleb, mis noored võsad mõne päevaga koltuma ja haigeks teeb... Ka koolmeistri silmadest võib enamiste lugeda, et elu-

²⁰ Vrd. P. Põld, Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933, lk. 123 ja 124.

²¹ Jüri Reinvald «Sakala» toimetusele 18. veebr. 1880. KM KO, F 47, M 36 : 7.

²² Kiri kooli asjast. «Eesti Postimehe Jututuba» nr. 15, 11. apr. 1879.

²³ P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 117; vrd. näit. Eestimaa rahvakoolid. «Eesti Postimehe Lisaleht» nr. 13, 13. märtsist 1879.

²⁴ A. Kitzberg, Uhe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused, I. Tartu, 1924, lk. 48.

²⁵ Vrd. näit. «Sakala» nr. 51, 20. dets. 1880. Omalt maalt. Järve maakonnast.

²⁶ A. Kitzberg, Uhe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused, I, lk. 59.

päevade lõpukord jo haa ligi on, mida kõlvatumad koolimajad, pisukene palk ja ränk töö valmis teevad... Oh tulge ja aidake meid!»²⁷ Noor Triigi koolmeister Jakob Liiv nõudis Jakobsonilt, et «Sakala» rohkem kirjutaks külakooliõpetajate raskest elust, nende «vaestest kohtadest ja kasinatest palkadest».²⁸

Põlvnedes talurahva seast ja olles ka ise tugevasti seotud maaga, oli eesti külakooliõpetaja vaadeldaval ajal veel peaaegu talupoeg, kellel olid põhiliselt samad mured kui igal teiselgi talupojal. Kui koolmeister ei olnud just jõuka talu perepoegi, võis ta pigem kalduda talurahva kehvema osa poole. Nagu talupoeg, nii põrkas temagi igal sammul mõisniku füüsilise ja kiriku vaimse ülevõimu vastu.

Võiks vist küll arvata, et tolaegne eesti koolmeistergi pidi olema religioonist läbi imbutunud, oli ta ju ise koolipingis usuõpetust suurtes annustes saanud ja tuupis seda nüüd oma õpilastele. Aga juba üksnes «Sakala» kaastöoliste suur protsent kooliõpetajate hulgas näitab, et nende protestivaim oli kangem kui usumürgi uimastav vägi. Arvestagem sedagi, et palju kooliõpetajaid leidis ka «Sakala» tellijate-lugejate seas. Viimased ei küündinud küll kaastöoliste aktiivsuseeni, aga nad hoidsid ikkagi, kas avalikult või salamisi, selle ilmaliku ja «kurja» ajalehe poole.

Kooliõpetajate huvid ja mured konkreetsemaks tundmaõppimiseks jälgigem põgusalt nende poolt «Sakalale» saadetud kaastöö probleemistikku. Selle võrdlemine talupoegadelt tulnud kaastööga aitab selgitada küsimust, kelle huve tolaegne kooliõpetaja ennekõike esindas.

Kaastööd jälgides tuleb muidugi arvestada «Sakala» toimetuse suunavat kätt. Samal ajal on aga selge, et toimetaja taotlused poleks leidnud vastukõla, kui neil oleks puudunud kõlapind rahva seas.

Ülevaate «Sakalale» saabunud kaastöö temaatikast kutseliste ja sotsiaalsete gruppide kaupa annab tabel 2. Kuna käesoleva käsitluse eesmärgiks pole otseselt kaastöö temaatiline analüüs, siis on tabelis ära toodud ennekõike sellised küsimused, mis olid «eelisprobleemideks» kooliõpetajatele ja talupoegadele kui tähtsamatele kaastöoliste gruppidele. Selliste hulka kuulub ennekõike neli küsimuste kompleksi: 1) mõisa majanduslik ja õiguslik surve, 2) pastorite ja kiriku surve, 3) rahvusliku liikumise klerikaalse suuna tegevus ja 4) Eesti Aleksandrikooli asutamine. Kaastöoliste gruppide sotsiaalseks iseloomustamiseks on tabelisse võetud ka mõningad küsimused, mis teelikult olid kaastöös kvantitatiivselt üsna tagaplaanil, nagu kehvtalurahva olukorda, peremeeste kui ekspuaterijate huve ja linnaelanike õigusetust käsitlevad. Samal põhjusel on tabelist välja jäetud paljud küsimused, mis väiksematele kaastöoliste gruppidele võivad olla ka «eelisprobleemideks». Niisugused on näiteks «Sakala» levikuga, kohaliku kultuurielu ja seltside tegevusega seotud küsimused, ilukirjanduslik ja populaarteaduslik kaastöö, võitlus sektantluse, balti saksa mõisnike eestikeelse käsikajakirjanduse ja kadakluse vastu ning moraalküsimused (kõrtsielu pahed jms.). Paljud kaastöölised püüdsid anda hinnangut Lindenbergi «Valgusele» või polemiseerisid temaga. Võrdlemisi suure rubriigi «Sakala» kaastöoliste temaatikas moodustavad muidugi ka informatsioonilised teated õnnetustest ja kuritöödest ning mitmesugused muud olustikulised materjalid. Kõigi nende küsimuste lähem jälgimine jääb vastava erikäsitluse ülesandeks.

Tabelist 2 selgub, et koolmeistrite kirjades olid ülekaalus kaks küsimust. Esimene neist on rahvusliku liikumise kahe suuna võitlus, mis «Sakalale» saadetud kaastöös väljendub J. W. Jannseni, H. Jannseni, J. Hurda ja A. Grenzsteini kohta avaldatud kriitika näol. Et kahe suuna võitlus inimeste meeli tugevasti köitis, see on kõigiti mõistetav. Äge, enneolematu poleemika «Sakala» ja klerikaalse leeri häälekandjate vahel pani mõtted liikuma ja sundis ühe või teise poole kasuks seisukohta võtma. Oli ju poleemika taustaks ja tuumaks ennekõike küsimus, kas ja kuivõrd on võimalik leppida kehtiva korraga, mõisnike võimu ja, luteri kirikuga. Kelle poole hoida, see oli

²⁷ J. Veidermann «Sakala» toimetusele 1. apr. 1880. KM KO, F 47, M 48 : 33.

²⁸ J. Liiv «Sakala» toimetusele 10. dets. 1880. KM KO, F 47, M 25 : 15.

Tabel 2

Mõningate tähtsamate probleemide osatähtsus «Sakala» kaastöölise poolt käsitletud küsimuste üldarvus, %

	Mõisa majanduslik ja õiguslik surve	Võitlus kiriku ja pastorite vastu	Klerikaalse suuna kriitika	Koolist üldse	Eesti Aleksandrikool	Kehvtalurahva huvid	Peremeeste huvid	Linnaelanike õigusetus	Töölise olukord
Kooliõpetajad	9,5	9,71	11,4	9,7	6,0	0,3	0,2	0,5	0,3
Õliõpilased	10,6	1,5	18,2	—	—	—	—	—	—
Kõrgema haridusega isikud	14,3	4,8	7,4	9,5	2,4	—	—	—	—
Vallakirjutajad	7,9	11,8	18,4	3,9	3,9	—	—	—	—
Ametnikud	5,7	5,7	10,0	—	1,4	—	—	—	4,3
Intelligents üldse	10,2	8,5	11,7	7,0	4,7	0,3	0,1	0,3	0,6
Peremehed (kõik kokku)	23,1	12,3	10,5	12,3	9,9	1,5	0,3	—	—
Teadaolevad pärisperemehed	18,9	10,1	10,1	9,5	11,7	—	0,6	—	—
Teadaolevad rentnikud	50,0	8,0	12,0	12,0	6,0	6,0	—	—	—
Sulased, popsid	37,5	6,3	18,8	6,3	6,3	25,0	—	—	—
Mõldrid ja kõrtsmikud	15,4	7,7	17,9	7,7	5,1	—	—	—	—
Talurahvas üldse	20,9	10,3	9,4	10,1	7,8	2,1	0,2	—	—
Käsitöölised	6,2	7,2	11,3	—	—	12,4	—	2,1	1,0
Töölised	10,0	3,3	10,0	—	16,6	—	—	—	3,3
Kaupmehed	17,5	12,7	17,5	3,2	7,9	—	—	1,6	1,6
Majaomanikud	1,6	—	—	—	—	—	—	—	—

igale koolmeistrile ühtlasi küsimus, kuidas teha oma igapäevast valgustustööd koolitoas ja rahva seas.

Veidi harvemini esines kaastöös kiriku ja pastorite kriitikat, mis loomulikult oli seotud koolielu probleemidega. Paljude kooliõpetajate kirjutistes leiame teravat protesti usuõpetuse tuupimise vastu koolis ning üldse pastorite pimestustegevuse vastu, ennekõike kooliülemustena. Tihti kurdeti kooliõpetajate, kultuuriliste ürituste ja «Sakala» tagakiusamise üle pastorite poolt. Nii tõestab ka kaastöö temaatiline analüüs, et kooliõpetajad astusid küllaltki ulatuslikult välja kiriku surve vastu. Samal ajal aga torkab silma, et mõnel teisel intelligentsi grupil, näiteks vallakirjutajatel, oli see protest veelgi tugevam. Peaaegu võrdselt kooliõpetajatega, isegi natukene rohkem astus kiriku vastu välja talurahvas, kusjuures mõne talurahva grupi, nagu pärisperemeeste protest kiriku ja pastorite vastu oli eriti tugev. Ilmselt oli neil kihtidel, kes kirikust otseselt ei sõltunud, rohkem võimalust ja julgustki selle vastu välja astuda.

Sageduselt järgmisel kohal, kuigi eelmistest probleemidest tunduvalt tagapool, oli koolmeistrite kirjades mõisa otsese majandusliku ja õigusliku surve küsimus (teoorjus, privileegid, mõisnike kohtu- ja politseivõim jne.). Et koolmeistrid sellele probleemile nii võrd suurt tähelepanu pöörasid, kõneleb nende kokkukuuluvusest talupoegadega. Mõnigi külakooliõpetaja käsitles ühes ja samas kirjas renditalupoegade raskeid koormisi ja koolmeistrite viletsaid palgaolusid.²⁹

Edasi olid kooliõpetajate tähelepanu objektiks mitmesugused kultuurilised üritused

²⁹ Näit. Fr. Kingsep Kuressaarest «Sakala» toimetusele 6. jaan. 1879. KM KO, F 47, M 19:19.

kohtadel ja Eesti Aleksandrikool. Olulisel kohal oli muidugi ilukirjanduslik kaastöö, sageli patriootilise sisuga.

Nagu näeme, ei olnud kooliõpetajate eelisprobleemidel kuigi suurt ülekaalu teiste küsimuste seas. See joon näitab kooliõpetajate huvideringi avarust ja on iseloomulik just haritlaskonnale. Samal ajal aga tõestab ühiste suurte eelisprobleemide olemasolu kooliõpetajate tihedat seost talurahvaga.

Oige napilt on kooliõpetajatelt tulnud kirjutisi, mis kajastavad kehtvalurahva spetsiifilisi huve või käsitlevad tööliste olukorda. Mõnikord peegelduvad aga maatarahva soovid üsna selgel kujul, nagu näiteks Sürgavere koolmeistri Hans Milli kaastöös, millest leiame võrdsustava maajagamise mõtte. Mill kaebas selle üle, et meie maa rahva seas ei ole armastust; muidu jagataks maa nii ära, et «iga paaris inimesele omajagu maad paraja maksuga kindla pitka aea peale kätte saaks, siis, kui igamees teeks oma tööd, oleks kõik asjad maeas hääd.» «Õnnelikumaid» eestlasi manitses Mill «suurustust ja kõrkust» maha jätma.³⁰

Võrreldes kooliõpetajatega on teised intelligentsi grupid märksa väiksemad. Suurimad neist olid vallakirjutajate, ametnike (nende hulka on arvatud riigi- ja kommunaal-asutuste, vabrikantsiteleide ja muude asutuste töötajad, samuti metsaülemad ja metsavahid) ja üliõpilaste omad.

Vallakirjutaja oli kooliõpetajale lähedane külaharitlane. Mitmed koolmeistrid pidasidki ühtlasi vallakirjutaja ametit (käesolevas käsitluses on niisugused arvatud kooliõpetajate hulka). Talurahva elu tundsid vallakirjutajad juba oma ameti pooldest hästi. Tabelist 1 aga näeme, et neid ei olegi «Sakala» kaastöoliste hulgas kuigi palju. Kui arvestada, et tollal oli Eestis umbes tuhat valda (ja kuigi osa koolmeistritest olid ka vallakirjutajad ja mõnigi vallakirjutaja pidas mitut kohta, nagu näiteks August Kitzberg), võime väita, et korrespondentide protsent selles oma aja kohta soliidse kirjaoskusega gruppis oli madal.

Selgub, et vallakirjutajate peatähelepanu polnud ennekõike suunatud mitte talurahva majandusliku või õigusliku olukorra küsimustele, vaid nagu kooliõpetajatelgi ideoloogilise võitluse probleemidele. Kindlalt oli nende kaastöös esikohal rahvusliku liikumise klerikaalse suuna kriitika, millele väikese vahemaaga järgnes balti saksa käsikajakirjanduse kriitika, mis moodustas 17,1 protsenti rühmituse kaastööst. See asjaolu on aga juhusliku iseloomuga, langedes suurelt osalt andeka kirjamehe Enge-Uduvere vallakirjutaja M. Thomsoni satiiripalade arvele. Thomsoni sulest pärineb ka pilget «Eesti Postimehe» arvel. Mõisasarve küsimused olid aga vallakirjutajate kaastöös kirikukriitika järel alles neljandal kohal. Võrdlemisi vähe huvi osutas see tärkava intelligentsi üks arvukamaid gruppe Eesti Aleksandrikooli ja üldse kooli vastu. Nii on vallakirjutajate hoiak mõneti üsna raskesti mõistetav; torkab silma nende teatud «aristokraatsus».

Suhteliselt vähe oli «Sakala» kaastöoliste hulgas üliõpilasi ja kõrgema haridusega isikuid (vabakutselisi). See muidugi ei ärata imestust, sest seda rahvast oli eestlaste hulgas üldse veel vähe.

Eestlastest üliõpilaste arv Tartu ülikoolis hakkas tõusma alles alates 1860-ndatest aastatest. See tõus oli küll järjekindel, kuid üsna aeglane. «Sakala» sünniaastal võis väga ebatäpsete ja umbkaudsete andmete järgi Tartu ülikoolis olla 30 eestlasest üliõpilase ümber. 1879. ja 1881. aastal immatrikuleerus eestlasi senisest tunduvalt rohkem, nii et nende arv viimati nimetatud aastal võis küündida 40-ni, võib-olla isegi üle selle.³¹ Eestlasi õppis ka Veterinaaria Instituudis ja 1880-ndatest aastatest on teateid eesti üliõpilastest Peterburis, mõned õppisid ka välismaal (A. Grenzstein näiteks õppis «Sakala» ilmumise ajal Viini pedagoogiumis). Eestlastest üliõpilaste arvuga võrreldes oli nende hulgas «Sakala» kaastöölisi küllaltki palju, kuna tollaegsed eesti üliõpilased enamasti ei hiilanud radikaalsusega; enamik neist õppis Tartu ülikoolis teoloogiat, teisel kohal

³⁰ Hans Mill «Sakala» toimetusele 19. jaan. 18[80]. KM KO, F 47, M 28 : 49; vrd. kirjavastust nr. 62, «Sakala» 16. veebr. 1880.

³¹ Vrd. Tartu üliõpilaskonna ajalugu. Toimetanud Juhan Vasar. Tartu, 1932, lk. 99.

olid meedikud. Mõned neist olid «Sakala» kaastöolisteks üksnes lühemat aega, Jaan Bergmann näiteks ainult 1878. aastal.

Üliõpilaste hoiak kajastub ka nende poolt saadetud kaastöö temaatikas, kuigi siin on rühmituse väiksuse tõttu järeldused kahtlase võitu. Seni vaadeldud gruppide oluline eelisprobleem, kiriku ja pastorige kriitika, esineb üliõpilaste kaastöös nõrgalt. Rohkem käsitlesid üliõpilased mõisnike poliitilise surve probleeme, üllatavalt vähe aga tunti huvi Eesti Aleksandrikooli ja ülepea kooliasjade vastu. Klerikaalse suuna kriitika on aga nendegi ülekaalukaks eelisprobleemiks, kusjuures võrdselt sellega leidub ilukirjanduslikku ja populaarteaduslikku kaastööd. Üheks eelisprobleemiks oli üliõpilastel üsna arusaadavalt ka Eesti Kirjameeste Selts.

Muidugi leidus üliõpilaste seas, isegi teoloogide hulgas, demokraatlikuma mõttelaadiga mehi. Revolutsioonilise tegevuse pärast 1882. aastal arreteeritud A. Dido ideedesse olevat olnud pühendatud ka Tartu üliõpilased Fernando Buschmann ja Heinrich Raska.³² Buschmann, ise teoloog, on avaldanud materialismi poole kalduvaid mõtteid. Ta kirjutas näiteks, et alles loodusteaduste edusammudega on alanud inimkonna tõeline ajalugu.³³ Kuid nii tema kui Raska vaadete kohta puuduvad veel lähemad andmed. C. R. Jakobsoni eriti andunud poolehoidjana on tuntud teoloogiaüliõpilane Anton Sörd. Samal ajal ei leia aga ka Sördi kaastööst teravamate sotsiaalsete probleemide iseseisvat käsitlemist, hoolimata sellest, et ta innukalt sõdis klerikaalse suuna vastu. Tugevama sotsiaalse närviga oli «Sakala» kaastööline algaja kirjanik ja ülikooli vabakuulaja Maximilian Pödder.

Teiste, arenenuma kultuurielu ja haritlaskonnaga Venemaa rahvaste juures oli üliõpilastel tolle aja progressiivsetes ühiskondlikes liikumistes, sealhulgas ka rahvuslikes liikumistes, vägagi oluline osa. Nagu näeme, oli Eestis olukord erinev. Hoolimata sellest, et Tartuski suurenes üliõpilaskonnas segaseisuslaste osatähtsus ning et siiaagi jõudis narodniklus, jäid üliõpilaskonna demokraatlikud elemendid vaadeldaval perioodil ikka veel nõrgaks. Vähestel eestlastest üliõpilastel ei olnud sellist osa rahva vabadusliikumises, nagu oli tol perioodil näiteks segaseisuslastest vene üliõpilastel. Sotsiaalselt olid XIX sajandi 60.—70.-ndate aastate eesti soost üliõpilased enamasti tekkiva külakodanluse ladviku järeltulijad ning teoloogidena tugevasti usulise ideoloogia mõju all. Ei jätnud mõju avaldamata ka aadelliku ja kõrgema kodanliku päritoluga balti saksa buršid.

Haritlaskonna tippudesse kuuluvate kõrgema haridusega vabakutseliste eestlaste kaastöö erines üliõpilaste omast suuresti. Arvestades seda, et end eestlasteks tunnistavaid kõrgema haridusega tegelasi võis neil aastail olla paarikümne ümber, mitte rohkem, oli «Sakala» kaastöolistel, eriti aktiivsetel kaastöolistel protsent nende hulgas ootuspäraselt väga kõrge, ületades isegi üliõpilaste oma.

Kõrgema haridusega eestlased pöörasid intelligenti teiste gruppidega võrreldes kõige enam tähelepanu mõisnike majandusliku ja poliitilise surve küsimustele. Ja see ei üllata, kuna just sellesse gruppi kuulusid kõige arenenumate poliitiliste vaadetega inimesed. Neist võiks nimetada näiteks advokaat Hermann Jürgensoni, vabariiklike ideede pooldajat. Sellesse gruppi kuulus ka Mihkel Veske, samuti Friedrich Reinhold Kreuzwald, kes teatavasti «Sakala» algusaastatel elas läbi oma ühiskondliku tegevuse viimase tõusuperioodi. Teisel kohal on selle rühmituse temaatikas kooliküsimused ja klerikaalse leeri kriitika, tunduvalt tagapool aga on kirikuvastane kaastöö ja Aleksandrikooli asjad. Tuleb muidugi arvestada, et see grupp on juba oma sotsiaalselt päritolult, ilmelt ja poliitiliste sümpaatiate poolest väga ebaühtlane. Ka temaatika mitmekesisus näitab, et nii üliõpilased kui ka kõrgema haridusega vabakutselised esindasid tegelikult mitmesuguseid sotsiaalseid klasse ja kihte.

*

³² RAKA (=Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 296, nim. A-1, s.-ü. 296, l. 129 ja 130.

³³ F. Buschmann, Looduse teaduse tähtjastest inimese sugu edenemises. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881. Tartu, 1882, lk. 82—94.

Nagu tabelist I näeme, oli intelligentsile järgnevaks suuremaks grupiks «Sakala» kaastöölise seas talurahvas. Omakorda olid selles ülekaalus taluperemehed. Ka peremehi endid tuleks vaadelda diferentseeritult, kuid kahjuks ei ole see enamasti võimalik, kuna talu suuruse või jõukuse astme kindlakstegemine on väga raske ülesanne. Sageli ei ole isegi võimalik eristada rentnikke ja pärisomanikke. Nõnda ongi meil siis «Sakala» kaastöölisena pärisperemeeste ja rentnike kõrval 87 sellist peremeest, kellest pole teada, kumba kategooriasse nad kuuluvad. Paljudel kirjelad leiame ametinimetuse «vallavanem», «peakohtumees» jne. Nende autorid on muude andmete puudumisel arvestatud enamasti mainitud 87 hulka, kuigi võib oletada, et Lõuna-Eestis oli viimasel juhul tegemist enamasti pärisomanikega, Põhja-Eestis enamasti aga rendiperemeestega. Kehviktalupoegi ja sulaseid oli «Sakala» kaastöölise hulgas väga vähe. Talurahva hulka on arvatud ka mõldrid ja kõrtsmikud, kelle arv ei ole kuigi suur, samuti mõisateenijad.

Kuigi talupoegadest kaastöölise arv jäi haritlaste omast maha, oli ta siiski silmatorkavalt suur. On üllatav, kui paljud õige napi kooliharidusega inimesed osutusid suuteliseks oma mõtteid paberile panema. Järelikult pidi neil selleks väga suur vajadus olema. Aktiivseid kaastöölisi oli talurahvas seas kaks korda vähem kui intelligentsi hulgas, kusjuures kõige enam leidus neid päristalunike hulgas. Kuid samal ajal on tähelepanuväärne just see, et «Sakalale» kirjutasid mitte üksnes alalised korrespondendid, n.-ö. väljaõppinud kirjamehed, vaid et oma mure kurtmiseks, oma emotsiooni või mõtte väljendamiseks haaras sulle ka üsna tavaline inimene.

Seega olid siis «Sakala» kaastöölise hulgas esindatud kõik talurahva kihid peale ühe — kapitalismiajastule iseloomulike mõisamoonakate. Vaadeldaval ajal oli see kiht juba üsna arvukas: Põhja-Eestis näiteks oli 1881. aasta rahvaloenduse andmeil 15 019 mõisatöölise ja -teenijat, Lõuna-Eestis oli neid samal ajal 24 429. Mõisatöölise majanduslik elujärg oli aga teatavasti eriti vilets ning seda kihti iseloomustas sügav vaimupimedus.

Ülekaalus «Sakala» kaastöölise seas olid, nagu eespool märkisime, peremehed, kes teatavasti moodustasid talurahva vähemuse. Tuleks leida vastus probleemile, kas neid peremeestest korrespondente tuleb lugeda eeskätt külakodanluse või talurahva kui klassi esindajateks.

Sügavamalt talurahva kihistumise küsimusse tungimata meenutagem vaid neid andmeid, mida A. Vassar 1881. aasta rahvaloenduse materjalide alusel on kokku võtnud.³⁴ Nende järgi oli Eestimaa kubermangus 1881. aastal 19 727 taluomanikku ja -rentnikku, 16 426 väikerentnikku ja popsi ning 63 463 talusulast ja -tüdrukut. Nagu neist arvudest näha, oli Põhja-Eestis õige palju väikekohti. Lõuna-Eestis oli talurahva maatumine juba kaugemale jõudnud. Liivimaa kubermangu Eesti osas oli samal ajal 24 206 taluperemeest, 32 812 väikekohapidajat, 12 407 popsi, 71 223 talusulast ja -tüdrukut. Nõrgemini oli talurahva diferentseerumine arenenud Saaremaal, kus maatuid ja põllutöölisi oli tunduvalt vähem. Taluperemehi oli siin 3487, väikekohapidajaid 11 465, vabadikke 2578, talusulaseid ja -tüdrukuid 4125. Kokku oli Eestis XIX sajandi lõppkümnendil teatavasti 60—66 protsenti talurahvast ilma maata.

Need arvud väljendavad vaid talurahvakihtide kõige üldisemaid piirjooni. Raske on kindlaks teha, kui palju leidus näiteks taluperemeeste kategoorias juba väljakujunenud külakodanlasi. Põhiliselt olid 1870-ndad aastad veel üleminekuajaks, erinevate talurahvakihtide piirjooned olid alles kindlat kuju võtmas, kõik oli alles käärimas. Mõisa sõltuvusest täielikult vabanenud oli «Sakala» ajaks vaid väike osa eesti taludest. Sellest räägivad ka andmed talude päriseksostu kohta. Lõuna-Eestis oli 1882. aastaks ostetud päriseks umbes pool talumaast (aga peale selle asus suur hulk talusid veel ka mõisaniing kvoodimaal), Põhja-Eestis ainult 11,6 protsenti talumaast. Saartel oli päristalusid hoopiski vähe.³⁵ Ka pärisperemeestest võis sel ajal vaid vähem end oma maa täielikuks omanikuks lugeda; ostuvõlg ja mõisnike mitmed privileegid tõkestasid sageli ka selliste talupoegade kujunemist kapitalistlikeks farmeriteks.

³⁴ Vt. Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 75 ja 76.

³⁵ Vt. sealsamas, lk. 71.

Lähtudes sellest, tuleks püüda «Sakalale» talurahva hulgast saadetud kaastöötemaatika abil otsustada, missugused talupojad sellele ajalehele ennekoike kirjutasid.

Taluperemeestelt saabunud kaastööd jälgides selgub, et ootuspäraselt ongi selles esikohal — nii peremeeste rühmituses tervikuna kui ka pärisperemeeste ja rentnike kirjades eraldi vaadelduna — mõisa majandusliku ja õigusliku surve probleemid. Rentnike kirjades on mõisa survele kõigi muude probleemide suhtes väga suur ülekaal (50% kõigist käsitletud küsimustest!); on arusaadav, et neis suurel määral kajastub just valus teoorjuse probleem. Samad küsimused on väga tähtsal kohal ka kehviktalupoegade kirjutustes, kajastuvad aga tunduvalt nõrgemini pärisperemeeste ja mõldrite-kõrtsmike poolt läkitatud kaastöös. Teisel kohal on taluperemeestel üldiselt võetuna võrdselt kirikuküsimused ja kool, kolmandal — Aleksandrikool. Alles neile järgneb klerikaalse suuna kriitika. Pärisperemeestel on teisel kohal Aleksandrikool, kolmandal kirikuvastane võitlus ja klerikaalse suuna kriitika.

On mõnevõrra üllatav, et peremeestelt tulnud kirjutuste hulgas ei leidu selliseid, mis väljendaksid otseselt peremehe kui ekspuaterija, kui kapitalistliku ettevõtja huve, välja arvatud sellised kirjad, mis käsitlevad ratsionaalse põllupidamise probleeme, ning üks, milles kurdetakse, et teenijatüdrukud raiskavat oma palga ehte ostmiseks.³⁶ Peremeestelgi on ikka veel esimeseks probleemiks mõisa surve — või siis mõisnike vaimne ike. Samal ajal on neil väga südamel parema hariduse saamise võimalused. Võib-olla on mõneti tüüpiline Simuna kihelkonna elatanud pärisperemehe Otto Krikmanni mõtteviis, nagu see väljendub ühes tema Grenzsteini ja «Eesti Postimehe» vastu sihitud kirjas. Vana peremees kaebab, et «Eesti Postimees» ei olevat viimase kümne aasta jooksul üldse enam «Eesti rahva viletsa koduse elu» parandamise nimel häält tõstnud. Seevastu on aga «Sakala» kirjutanud talupoegade muredest, nii segarendist, teotegemisest, ebaseaduslikust teetegemise nõudmisest, jahioigusest kui ka ülekohtusest talupoegade ja koolmeistrite koha pealt lahtilaskmisest, sagedastest adramaade jaotamistest jne. Ja kirja autor lisab: «Eelnimetatud rahva koduse elu haavad ei ole «Sakala» Carl Robert Jakobson mitte omast peast valetanud, vaid ta on neid rahva soovimise peale avaldanud.» Sellised «talurahva rõhumised», s. o. pärisorjuse igandid, on vana Krikmanni arvates toliaegse ühiskonna suurimateks pahedeks. Oma kirjas märgib Krikmann edasi, et ta on ka pimedal pärisorjuse ajal elanud ja teaks väga palju jutustada mõisnike vägivaldtegedust. Näeme niisiis, et selle peremehe peaprobleemiks on pärisorjuslik surve; ta ei saa unustada lähemat minevikku ja tajub mõisa rasket kätt veel olevikuski. Privileegidest kritiseerib Otto Krikmann eriti mõisnike jahioigust.³⁷

Temaatika protsentuaalne jagunemine näitab eriti pärisperemeeste, kuid ka üldse talurahva suurt huvi kooliküsimuste vastu. Aleksandrikooli asutamisest ja ülepea kooliasjadest kirjutasid talupojad «Sakalale» palju sagedamini kui haritlased. See räägib rahva suurest vajadusest hariduse järele neil aastail.

Mitte kõigi peremeestest korrespondentide juures ei avaldunud vaen mõisa vastu enam selgel ja teraval kujul. Oli neid, kelle kirjades domineerisid haridusküsimused, majanduslikud ja sotsiaalsed küsimused jäid aga juba tagaplaanile. Olles küll tihtilugu veel opositsioonis klerikaalse suunaga, hakkasid taolised kaastöölised mõneti liginema selle suuna positsioonidele. Mõistagi oli peremeeste radikaalsuse aste erinev. Nii peegeldub «Sakala» kaastöös toliaegse peremehe üleminekuseund: feodaalse talupoja muutumine kapitalistlikuks farmeriks-külakodanlaseks. Ometi olid neil aastail selles grupis veel ülekaalus poolpärisorjusliku surve ja kirikliku ideoloogia vastu suunatud sõnavõttud.

Talunike kirjutiste pärisorjusevastast temaatikat rõhutades ei tohi muidugi unustada, et «Sakala» ise inspireeris saatma just selletaolist kaastööd. Samal ajal teame, et C. R. Jakobsoni enda sulest leidub halvustavaid väljendeid sulaste kohta. Need aga ei leidnud siiski veel erilist vastukõla. Mõned peremeestest kaastöölised saatsid «Saka-

³⁶ H. Kurrik Pahuverest «Sakala» toimetusele 7. jaan. 1879. KM KO, F 47, M 22 : 36.

³⁷ Otto Krikmann (Krickmann) (koos M. Krickmanniga) «Sakala» toimetusele 10. nov. 1881. KM KO, F 47, M 21 : 32.

lale» kaastööd, mis kajastas sulaste või üldse kehvtalurahva huve. Märtn Siipson Tarvastust, kes ennast ühes kirjas nimetab peremeheks, kirjutab üllatava teadlikkusega sellest, kuidas just sulased oma kätetööga talude ostmiseks peremeestele raha kokku panevad: nad on tööloomadeks, keda peremehed päev otsa taga ajavad, jätmata rahule «ka laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul päeva tõusu ajal».³⁸ Nii peegeldus «Sakala» kaastöös, nagu märkisime juba kooliõpetajate kirjutuste puhul, vanade vastuolude kõrval uus, kapitalistlik aeg. Peale Siipsoni kirjutasid oma elumuredest ka mõned sulased. Kuid sellesisulist kaastööd oli siiski vähe. Tugevamini kui sulaste elu kajastus «Sakala» kaastöös popside-vabadike olukord; nende sügavast orjastamisest mõisa ja peremeeste poolt kirjutasid «Sakalale» nii kehvtalupojad ise kui ka teiste kihtide esindajad ja niisuguseid materjale ilmus «Sakala» veergudelgi.³⁹

Sulaste ja kehvikute endi kirjades «Sakalale» domineerisid mõisaurvega seotud küsimused, neile järgnesid kehvtalurahva spetsiifilisi huve, s. o. peremeeste vastu suunatud või üldse popside, vabadike ja sulaste rasket elu käsitlevad kirjutised (25,0%). Sama palju oli neilt ka kirikuvastast ja klerikaalset suunda kritiseerivat kaastööd. Nii oli siis ka kehvtalurahvalt tulnud kaastöös ülekaalus ülddemokraatlik pärisorjusevastane temaatika. Seni on leitud vaid üks anonüümne kiri, milles «Sakalat» s ü ü d i s t a t a k s e üksnes peremeeste huvide kaitsmises.⁴⁰

«Sakalale» tegid kaastööd ka mitmed mõldrid ja kõrtsmikud, kes põhiliselt kuulusid küllaladviku hulka. Nemad tegelesid rohkem ideoloogiliste küsimustega kui teised talupojad, kusjuures esikohal oli klerikaalse suuna kriitika. Sellele järgneval ja küllaltki olulisel kohal oli nendegi kaastöös mõisa surve.

Nagu «Sakalale» saadetud kaastööstki näeme, sidusid kogu talurahvast veel ühised pärisorjusevastase võitluse probleemid, kusjuures temaatika proportsioonid olid eri talurahvakihtide kaastöös veel küllaltki lähedased: esikohal oli mõisa surve, nii materiaalne kui ka vaimne, sest mõlemad olid omavahel tihedasti seotud.

Käsitlaval ajajärgul olid paljud eestlased jõudnud juba saada mitte üksnes mõisa-valitsejaks ja -rentnikeks, vaid ka rüütlimõisate omanikeks. End eestlasteks tunnustavaid mõisaomanikke oli 1881. aasta rahvaloenduse andmeil Eestimaa kubermangus 12 (üldse oli selles kubermangus 271 mõisaomanikku), peale selle leidis siin 77 eestlasest mõisa-rentnikku ja 151 mõisa-valitsejat.⁴¹ Lõuna-Eestis oli neid kindlasti rohkem, kuid sealt puuduvad täpsed andmed. On vist õige lugeda sellised eestlastest mõisaomanikud põhiliselt kapitalistlikku tüüpi suurpõllumeesteks, seega maakodanluse esindajaks.⁴² Sellesse kategooriasse kuulub ka enamik eestlastest pastoreid, kes käesolevas uurimuses on tinglikult siiski intelligenti hulka arvatud. «Sakala» kaastöoliste hulgas oli mõisa-valitsejaid, -rentnike ja -omanikke 7. Viljakaid kaastöölisi nende seas aga polnud: igaüks neist on kaastööd saatnud ainult ühe korra. Ka nende probleemistik oli piiratud: ühes kaastöös kritiseeriti pastoreid, ühes klerikaalset suunda, kahes kõneldi Aleksandrikoolist.

Intelligenti ja talurahva kõrval olid teised ühiskonnakihid «Sakala» kaastöoliste peres esindatud hoopiski nõrgemini. Linna- ja maakäsitöölise arvukast kihist (Põhja-Eestis oli 1881. aastal näiteks käsitöölisi 9555) tegid kaastööd ainult 32, kusjuures ülekaalus olid maakäsitöölised. Eriti aktiivsed käsitöölised kirjasaatjad olid pärit Tallin-

³⁸ Märtn Siipson Tarvastust «Sakala» toimetusele 26. märtsil 1879. KM KO, F 47, M 40: 19. Samal ajal unistas Siipson nagu kooliõpetaja Hans Millgi, kellest juttu oli eespool, naiivselt-väikekodanlikult sõprusest, mis peaks eestlaste hulgas valitsema.

³⁹ «Sakala» 6. märtsil 1882.

⁴⁰ Vt. selle kohta lähemalt E. Jansen, «Sakala» korrespondentsist ning mõisa ja talu majandusliku vahekorra kajastumisest selles. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1960, nr. 4, lk. 358.

⁴¹ P. Jordan, Ergebnisse der Ehstländischen Volkszählung, III Bd.

⁴² Allikad jutustavad, kuivõrd kallid olid siiski sellistele eestlastest mõisaomanikele rüütlimõisate privileegid. Penuja mõisa omanik Preder Vidriks ajas A. Kitzbergi sõnade järgi sellega uhkust, et ta «talupoja elu püüdis elada ja riiete poolest täiesti talumeheks jääda... Muidu aga katsus ta kõiki rüütlimõisa õigusi, mis kuidagi olemas, kõvasti alal hoida ja pinnis valda, kus võis.» (A. Kitzberg, Ühe vana «tuuletallaja» mälestused I, lk. 86.)

nast ja Peterburist. Ka selles grupis domineerisid samad probleemid mis eespool analüüsitud kihtide esindajategi kaastöös, kuid esikohal oli neil Aleksandrikooli asutamist käsitlev kaastöö, sellele järgnes klerikaalse suuna kriitika ja siis kirikuvastased kirjutused.

«Sakala» kaastööliste hulka kuulus ka töölisklassi esindajaid. Märgime seoses sellega, et «Sakala» tellijate ja lugejate hulk oli vabrikuaulates, eriti Kreenholmis ja Hallikukivil, küllaltki suur ning ilmutas aastail 1878—1880 pidevat kasvutendentsi.⁴³ Seega tuleb konstateerida üsna suurt poolehoidu «Sakalale» ka Eesti vabrikutööliste hulgas. Rohkem leidis töolistest korrespondente linnavabrikutes. Töolistelt tuntud kaastöö temaatiline analüüs näitab, et selles domineerisid Eesti Aleksandrikooli asutamisega seotud küsimused, edasi leidub võrdselt mõisasurve ja klerikaalse leeri vastu sihitud kirjutusi. Tööliste elu käsitlevaid kirjutusi on vabrikutööliste endi sulest vähe. Hallikukivi vabriku tööliste elust on pikemalt kirjutatud sama vabriku ametnik H. Liebert, sealne aktiivne kirjasatja, kes aga nende elu täieliku idüllina kujutab.⁴⁴

Nõnda siis iseloomustab ka töolistelt tulnud kaastööd pärisorjusevastane temaatika. Ja siin ei olegi palju imestada. Tõsi, 1870-ndatel aastatel alustas eesti töölisklass võitlust ekspuaterijate vastu ja 1880-ndatel aastatel ilmnes ulatuslikus streigiliikumises juba tööliste kasvav proletaarne teadvus ja solidaarsus. Arvuliseltki oli Eesti töölisklass vaa-deldaval ajal juba tähelepanuväärne ühiskondlik jõud: 1879. aastal oli 10 450 ja 1884. aastal 11 330 tööstustöölist. 1880-ndatel aastatel hakkas nende juures tunda andma ka marksistlike ideede mõju, kuid sotsiaaldemokraatlikust teadvusest oli eesti tööline neil aastail enamasti veel kaugel. Äsja külast tulnuna oli ta mitmeti veel kinni talupoja mentaliteedis. Peale selle kuulusid maal paiknevate vabrikuaulade, nagu Hallikukivi, Sindi, Hiiu-Kärkla ja Rõika töölised veel mõisniku kohtuvõimu alla. Ka rahvuslik rõhumine puudutas töölisi. Nende kultuuritahtest ja huvist emakeelse hariduse vastu räägib «Sakala» kaastöö temaatikaski avalduv suur tähelepanu, mida nad osutasid Aleksandrikoolile.

«Sakala» kaastööliste seast leiame ka 19 kaupmeest ja 8 majaomanikku (tab. 1), kusjuures esimestest oli enamik pärit maalt. Nii käsitöömeistritest kui ka kaupmeestest ja majaomanikest kaastööliste puhul on raske kindlaks teha, kui jõukate inimestega meil neis õieti tegemist on ning kas neid tuleb arvata kodanluse või väikekodanluse hulka.

Eesti linnakodanluse kujunemise ja olemuse kohta teame üldse veel vähe. Juhtivad positsioonid tööstuses ja kaubanduses olid tollal ikka veel balti saksa, vähemal määral ka vene kodanluse käes. Kui arvukas ja kui tugev võis siis kõnesolevail aastail olla eesti kodanlus? Tallinna elanikkonna sotsiaalset koostist uurinud R. Pullati arvestuste järgi oli 1881. aastal Tallinnas 330—340 eestlast, keda võib lugeda kodanluse hulka ja kes Tallinna kodanlusest moodustasid tollal 17,4 protsenti.⁴⁵ Nii oli eestlastest linnakodanlasi arvuliseltki väga vähe, kuigi eestlaste arv linnades tollal tormiliselt kasvas. Oma majanduslikult kaalult olid nad sakslastest ja venelastest kaugel taga. Ka tol ajal saksastus suur osa kapitali kogunud eestlasi linnades. Nii oli linnades sellal põhiliselt tegemist eesti väikekodanlusega.

Kokku võttes on «Sakalale» kirjutatud linlastest käsitöömeistrite, kaupmeeste ja majaomanike, s. o. eestlastest linnakodanlaste, õigemini küll väikekodanlaste arv suhteliselt väike. Kui «Sakala» territoriaalset levikut jälgides võis konstateerida linnaeestlaste üsna kõrget aktiivsust, siis langeb suur osa sellest järelikult ikkagi linnaharitlaste arvele. Üle neljandiku «Sakalale» kaastööd teinud haritlastest elas linnades.

Ka kaupmeestest kirjasatjate kaastöös domineerisid huvitava kombel mõisnike võimu, nende privileegide ja vägivalda vastu suunatud kirjutised, võrdselt sellistega leidub klerikaalse suuna kriitikat ja kolmandal kohal on kirikuvastased materjalid. Peab aga arvestama, et mõne väga viljaka korrespondendi näol on meil väikekaupmeeste hulgas tegemist üsna ebatüüpiliste kujudega. Üheks selliseks oli Tallinna väikekaup-

⁴³ M. Kahu, C. R. Jakobsoni «Sakala» levikust, lk. 142.

⁴⁴ a v, Pildike meie maa vabrikuelust. «Sakala Lisaleht» 11. nov. 1878.

⁴⁵ R. Pullat, Tallinna elanikkonna sotsiaalse koosseisu arengu ajalugu kapitalismi perioodil (1871—1917), lk. 77.

mees Thomas Jaanvärk, kes eesti rahvale nõudis tuliselt maad ja «inimese õigusi» ning astus välja eriti kehvatalurahva kaitseks.⁴⁶ Sama laadi mees oli ka Rakvere kaupmees Gustav Männik.⁴⁷ Mõlemad olid läbini talupoegliku mõtteviisiga. Märkimisväärne aga on see, et linnaelanike olukorrast oli linlaste kaastöös üldse väga vähe juttu. Seni on avastatud vaid paar kirja, mis käsitlevad linna alamkihtide õigusetut olukorda. See näitab, et meil on ka linnast «Sakalale» kaastööd saatnutes tegemist alles äsja külast linna siirdunud inimestega, kelle sidemed maaga olid veel tugevad.

*

Vaadeldud materjal lubab niisiis kokkuvõtvalt väita, et ennekõike läks «Sakalaga» kaasa intelligents, kelle tuumikuks olid arvukad valla- ja kihelkonnakooliõpetajad.

Võrreldes naaberrahvastega, näiteks vene rahvaga, kelle juures rahvuslik kultuur, seega siis ka rahvuslik haritlaskond, oli hoopis varem hakanud välja arenema, oli eesti tolleaegse intelligentsi iseärasuseks tema vahetu seos rahvaga, s. o. talurahvaga. Meie oludes ei ole vajadust rääkida intelligentsi «tagasi rahva juurde pöördumisest». Tihtilugu puudus meil isegi veel selge vahe haritlase ja talupoja vahel. Talurahvaläheduses seisneski eesti tolleaegse demokraatliku ajakirjandust ja rahvuslikku liikumist ideeliselt kandva haritlaskonna tugevus, tema radikaalsuse allikas. Aga samal ajal oli kõrgema haridusega, see tähendab, avaramate teadmistega ja laiema silmaringiga inimeste nappus ka õnnetuseks: vähe saadi seetõttu osa teiste rahvaste kultuurist ja ühiskondlikust mõttest. See oli üheks põhjuseks, et «Sakala» sulemestest sõprade demokratism oli enamasti pime, stiihiline ja ebajärjekindel, ühesõnaga — talupoeglik. Mõisnik ja pastor olid veel tohutu võimsad, sünged kolossid, kes varjutasid kogu horisondi.

Eesti haritlaskond oli vaadeldavail aastail alles kuju ja nägu omandamas. Edasine arenemine viis tolleaegse, põhiliselt demokraatliku intelligentsi diferentseerumisele, otseselt kodanlust teeniva intelligentsi ja tema kõrval demokraatlike elementide ning otseselt eksploateeritavate masside huve kaitsvate haritlaste gruppide kujunemisele. Seega toimus ka tolleaegses eesti haritlaskonnas, kuigi ehk väikese hilenemisega, sama protsess mis talurahvas eneseski.

Peremeestest «Sakala» kaastöolistes on meil põhiliselt tegemist sellistega, kelle peavaenlaseks on veel mõis, kuid kelle poliitiline mõte oli ärkamas ja ühiskondlik aktiivsus uue ajastu mõjul tõusnud.

Kokku võttes võime märkida, et «Sakala» kaastöoliste sotsiaalse koosseisu analüüs näitab meile ühiskonna erinevate klasside ja kihtide, nende hulgas mõneti ka maata talupoegade ja tööliste aktiivset kaasaminekut ülddemokraatliku võitlusega, rahvusliku liikumisega. Tema kaastöoliste suurt enamikku võiksime siiski lugeda kapitalistliku ühiskonna vahekihtide hulka, kes olid huvitatud ülddemokraatlikust võitlusest. Majanduslikus mõttes oli Eesti küll paljudest Venemaa piirkondadest ette jõudnud, poliitilise ja ideoloogilise pealisehituse mahajäämus oli siin aga väga tugev. Mõisnike käes olev kohus kui feodaalse mittemajandusliku sunni aparaat ja agressiivne pärisorjusliku ideoloogia levitamine eriti kiriku poolt, kõiges selles väljenduv rahvuslik surve — need olid tegurid, mis veel ähmastasid klassivastuolude piirjooni. Seepärast säiliski tunduval määral eesti talurahva kui klassi suhteline ühtsus feodaalses mõttes. «Sakala» kaastöoliste peres domineeris, ükskõik, kas siis maaharilase või aktiivsema talupoja enda näol, talurahvas, kes jätkas «vana», pärisorjusevastast võitlust. See oli tüüpiline ja paratamatu sellisel ajaloolisel etapil, millal ühiskonna edasise arenemise huvides oli vaja ühiskondliku progressi teelt ennekõike pühkida pärisorjuse jäänused.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
20. II 1965

⁴⁶ Thomas Jaanvärk «Sakala» toimetusele 3. nov. 1880. KM KO, F 47, M 15 : 46.

⁴⁷ Gustav Männik «Sakala» toimetusele 21. okt. 1880. KM KO, F 47, M 22 : 37.

Э. ЯНСЕН

О СОЦИАЛЬНОМ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СОСТАВЕ КОРРЕСПОНДЕНТОВ ГАЗЕТЫ «САКАЛА»

Резюме

Историческое значение того или иного общественного движения зависит прежде всего от того, в какой мере его идеи или цели послужили делу исторического прогресса. Однако исследователя интересует и вопрос о том, можно ли данное движение считать массовым, или нет, и каков был социальный состав его участников. Особое значение приобретают эти вопросы при изучении таких сложных общественных явлений, как национально-освободительные движения и буржуазно-демократические революции, в которых обычно участвуют различные классы и слои общества. При решении этой задачи исследователь часто встречается со значительными трудностями, главным из которых является полное или частичное отсутствие соответствующих источников.

Хорошую возможность для анализа социального состава лиц, активно участвовавших в эстонском национальном движении, дает сохранившаяся корреспонденция газеты «Сакала», редактором которой в 1878—1882 гг. был известный публицист и демократический политический деятель К. Р. Якобсон. Газета «Сакала» играла в описываемый период крупную роль в эстонской общественной жизни.

Сохранились имена 925 корреспондентов и сотрудников газеты «Сакала», о 574 (около 62%) из которых известно их социальное положение и профессия. Опираясь на эти данные, а также на тематику вопросов, затронутых в корреспонденциях, в работе сделана попытка охарактеризовать социальный состав корреспондентов названной газеты в конце 70-х — начале 80-х годов прошлого столетия.

Как и можно было предполагать, доминирующее место среди сотрудников газеты занимала интеллигенция, что полностью подтверждается и материалами «Сакала» (280 представителей, см. табл. 1). В то же время бросается в глаза большой удельный вес крестьян (197 сотрудников — простые крестьяне).

Основную массу названной интеллигенции составляют сельские учителя, что не трудно понять, если учесть, что в то время лишь немногие эстонцы имели высшее образование; также невелико было число эстонцев-студентов. Знание условий жизни сельских учителей, а также анализ корреспонденции, посланной ими газете «Сакала», позволяет утверждать, что этот слой по своему образу жизни и мышления стоял очень близко к крестьянам. Следует отметить, что эстонская интеллигенция той поры заметно отличалась от интеллигенции многих соседних народов (например русской), национальная культура которых была значительно старше и имела более давние традиции. Среди крестьян преобладают хозяева — владельцы хуторов, хотя писали газете и некоторые батраки и бобыли. Среди корреспондентов «Сакала» мы находим также ремесленников, купцов и рабочих заводов и фабрик.

Основная масса корреспонденции всех названных слоев посвящена главным образом вопросам борьбы против полуфеодальных порядков, обеспечивающих господство прибалтийско-немецкого дворянства и лютеранской церкви. Новые, капиталистические противоречия, нарождавшиеся в этот период в эстонском обществе, отражаются в корреспонденциях еще довольно редко.

На основании изученных материалов можно прийти к выводу, что в 70—80-е годы прошлого века среди сотрудников газеты «Сакала» преобладали мелкобуржуазные элементы, особенно крестьяне, которые своей борьбой против упорно державшихся пережитков феодализма играли в развитии эстонского общества того времени прогрессивную роль.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
20/II 1965

E. JANSEN

VON DER SOZIALEN UND PROFESSIONELLEN GLIEDERUNG DER MITARBEITER DER ZEITUNG «SAKALA»

Zusammenfassung

Bei der Erwägung der historischen Bedeutung einer gesellschaftlichen Bewegung muss man zuerst feststellen, inwiefern ihre Ideen und Ziele der progressiven Entwicklung der Gesellschaft gedient haben. Daneben muss man aber auch feststellen, welche soziale Schichten an der Bewegung teilnahmen und ob man die Bewegung eine Massenbewegung nennen kann. Besonders wichtig ist diese Frage bei der Betrachtung komplexer Bewegungen wie z. B. nationale Befreiungskämpfe oder bürgerlich-demokratische Revolutionen, woran gewöhnlich verschiedene Klassen oder soziale Schichten teilnehmen. Die Erforschung dieser Frage wird aber oft durch den Mangel an Quellen oder durch die Lückenhaftigkeit derselben erschwert.

Eine gute Gelegenheit zur Analyse der sozialen Gliederung der Teilnehmer der estnischen nationalen Bewegung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bietet die erhaltene Korrespondenz der Zeitung «Sakala», redigiert in den Jahren 1879—1882 vom bekannten Publizisten und demokratischen Politiker Carl Robert Jakobson. In den genannten Jahren hat diese Zeitung im estnischen Gesellschaftsleben eine bedeutende Rolle gespielt.

Man kennt bereits die Namen von 925 Korrespondenten und Mitarbeiter der Zeitung «Sakala»; 574 (ca 62%) sind auch ihrem Beruf und ihrer sozialen Stellung nach bekannt. Auf Grund dieser Angaben und der Thematik der Korrespondenz wird der Versuch gemacht, die soziale Angehörigkeit der Korrespondenten am Ende der siebziger und am Anfang der achtziger Jahre vorigen Jahrhunderts zu charakterisieren.

Wie man vermuten konnte, standen die Gebildeten unter den Mitarbeitern der Zeitung an erster Stelle. Das zeigt uns die Analyse der beruflichen und sozialen Gliederung der Mitarbeiter der «Sakala» (siehe Tabelle 1 — 280 Mitarbeiter sind Gebildete). Doch fällt es dabei gleich auf, dass hier auch Bauern zahlreich vertreten sind (197 Mitarbeiter sind schlechte Bauern). Unter den Gebildeten ist die Gruppe der ländlichen Volksschullehrer am zahlreichsten. Das ist auch gut verständlich, da doch damals bloss einzelne Esten die Hochschulbildung hatten; auch die Zahl der estnischen Studenten an der Tartuer Universität war noch ziemlich gering. Eine flüchtige Analyse der Lebensbedingungen der Dorfschullehrer nebst einer Betrachtung der Thematik ihrer an die Redaktion der «Sakala» gesandten Korrespondenz lassen behaupten, dass diese Schicht ihrer Lebens- und Denkweise nach den Bauern sehr nah stand. Es muss bemerkt werden, dass die damalige estnische Intelligenz im Vergleich zur Intelligenz verschiedener Nachbarvölker, z. B. der eine viel ältere nationale Kultur besitzenden Russen, einen ganz anderen Charakter trug. Unter den Bauern waren die meisten Korrespondenten Wirte, doch haben auch einzelne Knechte und Lostreiber an die «Sakala» geschrieben. Unter den Mitarbeitern der «Sakala» finden sich auch Handwerker, Kaufleute und Fabrikarbeiter.

Die Thematik der Korrespondenz aller genannten Schichten bildeten vor allem Fragen des Kampfes gegen die halbfeudale Ordnung, welche die Macht des baltisch-deutschen Adels und der lutherischen Kirche sicherte. Die neuen, kapitalistischen Gegensätze der estnischen Gesellschaft wurden nur äusserst selten berührt.

Auf Grund der untersuchten Materialien kann behauptet werden, dass unter den Mitarbeitern der «Sakala» kleinbürgerliche Elemente vorherrschten, besonders Bauern, deren Kampf gegen die sich hartnäckig haltenden feudalen Überbleibsel damals eine gewisse progressive geschichtliche Rolle spielten.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 20. Febr. 1965